

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА

Право за своїми властивостями є такий соціальний феномен, який викликаний потребою внести в соціальне життя нормативні засади, організованість і порядок, що засновані на підставах соціальної свободи, активності, відповідальності, і тому за своєю природою спричиняє опір свавілю і беззаконню. В сучасних умовах, що характеризуються багатоаспектністю соціального виміру, право здійснює вплив на суспільство, що виходить за рамки позитивістського бачення і потребує комплексного дослідження його соціальної цінності у призмі аксіологічного підходу.

Аксіологічні дослідження в сфері соціальної дії права набули поширення в 60-ті роки ХХ-го ст. після виходу в світ монографії П. Рабіновича «Социалистическое право как ценность» та С. Алексеева «Социальная ценность права в советском обществе». З того періоду до питання цінності права в цілому та соціальної цінності, зокрема, неодноразово зверталися такі вчені, як С. Михайлов, О. Бандура, В. Нерсесянц, Є. Черних, Н. Оніщенко та інші.

Необхідність детального вивчення соціальної цінності права виникає в аспекті дослідження шляхів підвищення ефективності дії права. Усвідомлення природи права як соціального регулятора, його основних інструментів та засобів впливу відбувалось лише на рівні загальнотеоретичного розуміння даного явища і не пов'язувалось з суміжними суспільно-правовими процесами. Саме дослідження права як ефективного та дієвого соціального регулятора в діалектичному зв'язку з суспільним виміром в цілому і є метою даної статті.

Проблематика цінності права була визначена як самостійний напрям наукового дослідження на початку другої половини ХХ ст. Аксіологічний підхід до праворозуміння розвивався в умовах тоталітарного впливу ідеології на доктрину. Як стверджує В. Пономарьова, за радянських часів в юриспруденції умисно не вели мову про правові цінності, адже існував набір хрестоматійних цінностей соціалістичного суспільства, що були сформульовані в моральному кодексі будівників комунізму [11, с. 32]. Зокрема, в своїй фундаментальній праці, присвяченій соціальній цінності права, С. Алексеев брав за орієнтир класовий характер суспільства та філософські основи марксизму [3]. Незалежність та формування власної, вільної від ідеологічного забарвлення, правової системи принесли нові тенденції до розуміння правової аксіології як одного з основних напрямків аксіології — теорії цінностей, теорії всезагальних принципів, що визначають діяльність людини і мотивацію поведінки [13, с. 11]. Поняття цінності зазвичай використовують для вказівки на людське, соціальне та культурне значення об'єктів і явищ, що відсилає до світу належного, цільового, осмисленого [1].

Предметом правової аксіології можна визначити проблему розуміння та тлумачення права як цінності, імперативної вимоги, орієнтира. Аксіологічне вивчення права має важливе наукове, практичне та ідеологічне значення. Воно дозволяє встановити і закріпити духовні ідеали суспільства. Право як явище з численними ціннісними аспектами потребує застосування ціннісного підходу при його дослідженні. В протилежному випадку виявлення його суті стає ускладненим, не піддається розумінню його специфічна природа як духовно-практичного засобу освоєння світу людьми [7].

Під цінністю права розуміється його спроможність служити метою і засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб, інтересів громадян та їх об'єднань, це те сутнісне, що дозволяє праву залишатися самим собою. Цінність права є багатоаспектною категорією, в якій неможливо чітко визначити межі та елементи структури. Так, типовим є поділ в залежності від концепцій праворозуміння [9]. Окремі вчені виділяють категорії цінності об'єктивного та суб'єктивного права [15]. На нашу думку, оптимальним є поділ на такі аспекти

цінності права: а) як явище, сенс якого полягає в реалізації ідеї права (власна цінність права); б) як особливий соціальний регулятор суспільних відносин (інструментальна цінність); в) як здобуток культури людства (історико-культурна цінність) [6, с. 159-160].

На сьогоднішній день аксіологічні дослідження в галузі права стали перспективним напрямком, все більше вчених звертаються до зазначеної наукової площини. Як стверджував М. Алексєєв, пізнання цінностей не є актом байдужого пристосування до байдужого предмету; це є акт участі в існуванні цінності, перебування цінності в житті і життя в цінності [2, с. 109]. Як вже зазначалось, основним з аспектів цінності права є його роль як соціального регулятора. Воно займає основне, найважливіше місце в усій системі соціального впливу на життя особи, держави та суспільства. Завдяки своїм властивостям та регулятивним якостям право є регулятором суспільних відносин, сприяє правильному поєднанню інтересів особи, держави і суспільства в цілому. За його допомогою забезпечується загальний і стабільний порядок у суспільних відносинах [8, с. 73].

Зрозуміти соціальну цінність права — означає усвідомити, розкрити його позитивну роль для особистості та суспільства. Окремі науковці розуміють регуляторну природу права в таких аспектах: за допомогою права забезпечується загальний стабільний порядок у суспільних відносинах, у цьому виявляється його інструментальна цінність; завдяки праву досягається визначеність, точність у самому змісті суспільних відносин; право, втілюючи спільну (узгоджену) волю учасників суспільних відносин, сприяє розвитку тих із них, у яких зацікавлені як окремі індивіди, так і суспільство в цілому; воно впливає на поведінку і діяльність людей за допомогою узгодження їх специфічних інтересів; право забезпечує можливість нормальних активних дій людини, оскільки воно перешкоджає незаконним втручанням у сферу її правомірної діяльності; право в цивілізованому суспільстві забезпечує оптимальне сполучення свободи і справедливості; на правовій основі формуються основні інститути громадянського суспільства: ринкова економіка, багатопартійна політична система, демократична виборча система, вільні засоби масової інформації і правова держава; право є основою і єдиною можливим цивілізованим засобом вирішення проблем міжнародного і міжнаціонального характеру, на основі права формується світовий правопорядок [4, с. 68-69].

Разом з тим, існує інший вимір правового впливу, який знаходиться понад рівнем інструментальної цінності. Право — це феномен, який існує в конкретно-історичному культурному середовищі в тісному зв'язку з антропологічними властивостями людини (свідомістю, волею, психологією) і різними сторонами його практичної діяльності (економікою, політикою, релігією, мораллю, звичаями) [5]. Не викликає заперечень констатація того, що одним із найдієвіших засобів, інструментів, за допомогою яких стверджується держава, реалізується її соціальна сутність і спрямованість, є саме право. За допомогою його настанов державна політика в будь-якій сфері — економічній, політичній, соціальній — знаходить вираження та напрями розвитку. Від того, наскільки будуть зрозумілими, підтриманими певними соціумами індивідами, суспільством у цілому правові настанови, настільки успішними можуть виявитися ті чи інші державні заходи, напрями діяльності, ракурси трансформаційних процесів, а отже, буде реалізована так звана соціальна цінність сучасної держави [10].

Право в даному розумінні виступає як міжінституціональна надбудова, як вторинний фактор, що опосередковано впливає на всі процеси, що відбуваються в суспільстві. Мається на увазі не регулюючий вплив, про що зазначалося вище, а забезпечення реального і ефективного рівня взаємодії елементів соціальної системи та водночас встановлення соціальних орієнтирів, формування ціннісних пріоритетів усього суспільства. Зважаючи на те, що соціальна система є складною сукупністю взаємопов'язаних внутрішніми зв'язками соціальних явищ та процесів, стає очевидним, що дана структура потребує міцного та ефективного пов'язуючого елемента, що встановлює баланс та рівновагу в зазначеній системі. Важливий аспект прояву цінності права полягає в тому, що воно є опосередковуючою ланкою при реалізації товарно-ринкових інститутів, управління, демократії, моралі культури, засобом їх втілення в життя. Детально це питання дослідив в своїй монографії класик правової думки С. Алексєєв. Він розкриває три основні напрями фундаментального впливу права на соціум, які, на його думку, і формують соціальний зміст права [3, с. 151-161].

Першим елементом є економічна складова. З економічного боку право пов'язане з розвитком виробництва та обігу. Товарне виробництво та обіг виділили та сформували вільну особистість, яка володіє автономними правами, що ґрунтується на засадах самостійності і незалежності.

З політичного боку право пов'язано з необхідністю надати державній волі загальнообов'язкове значення. Право для держави є найбільш доцільним і ефективним засобом, за допомогою якого відбувається реалізація основних її функцій. Разом з тим безсумнівно й те, що розвиток демократичних інститутів в політично організованому суспільстві є неможливим без права. Саме в праві демократичні інститути знаходять адекватні способи вираження і закріплення. Думку про єдність демократії і права чітко висловив В. Туманов: «Демократія в політично організованому суспільстві неможлива без права. Чим більшою мірою розвитку досягає державно-організоване суспільство, тим більшого значення набуває в ньому право як форма вираження і закріплення принципів демократії, а будь-який антидемократичний курс виступає як порушення принципів права і законності» [14, с. 4].

Третій фактор є багатостороннім і характеризується всією корисністю та позитивним впливом, що право несе в суспільство. В доктрині дане явище визначається як власна цінність права. Так, П. Рабінович визначає специфічність власної цінності права в максимальній мірі забезпечення організованості, узгодженості та стійкості суспільних відносин, у найвищому рівні задоволення особливих суспільних і особистих потреб [12, с. 5]. З іншої позиції, власна цінність права виражається в тому, що може бути названо правовими началами або духом права. Формулювання правових засад — одна з першочергових задач юридичної науки, хоча багато з них досить очевидні і, як правило, фіксуються у вже зазначених раніше основоположних демократично-правових засадах.

Соціальна цінність права проявляється на рівні становлення ціннісно-мотиваційних підвалин суспільного життя. Цей процес відбувається шляхом засвоєння індивідами базових настанов та принципів правової поведінки через інтеграцію правомірного шаблону поведінки в свідомість громадянина. Цей процес має назву правової соціалізації, тобто процес засвоєння індивідом зразків правомірної поведінки, такої, що відповідає букві закону, соціальних норм і цінностей, необхідних для успішного функціонування в даному суспільстві. За своєю суттю правова соціалізація — це адаптація світоглядних засад особистості відповідно до правових вимог з метою встановлення належного та безпечного рівня співіснування.

Зазначене вище обумовлює обґрунтованість наступних висновків. Аксиологічні дослідження категорії цінності права з середини ХХ-го сторіччя стали одним з пріоритетних напрямків дослідження. Право визнається одним з основних надбань цивілізації, інструментом задоволення загальнолюдських потреб, соціальним, моральним та психологічним орієнтиром для людства, що сприяє формуванню громадянського суспільства та правової держави.

В межах даної статті розглядається саме соціальна цінність права як детермінуюча ознака правової та соціальної реальності. Право розглядається не лише як загальнообов'язкові правила поведінки в суспільстві, а як повноцінний елемент соціальної дійсності, що впливає на всі структурні частини системи суспільних процесів. Як приклад цього, було наведено правову соціалізацію як процес інтеграції особистості в суспільство, його здатність мислити та керувати своїми діями відповідно до загальних правових принципів. Вважаємо помилковим підхід до права виключно як до соціального регулятора, адже юридичний конструктив сягає абсолютно всіх рівнів суспільного життя, безпосередньо опосередковано впливаючи на суспільні відносини.

Використана література:

1. Абушенко В. Л. Ценностные ориентации / В. Л. Абушенко // Новейший философский словарь / [сост. А. А. Грицанов]. — Минск: Изд. В. М. Скакун, 1998. — 896 с.
2. Алексеев Н. Н. Основы философии права / Н. Н. Алексеев. — СПб.: Юрид. ин-т, 1998. — 216 с.
3. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1971. — 223 с.
4. Волинка К. Г. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / К. Г. Волинка. — Київ : МАУП, 2003. — 240 с.
5. Жуков В. Н. Право как ценность / В. Н. Жуков // Государство и право, 2010. — № 1. — С. 21-34.
6. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко, Л. Л. Богачова та ін.; [за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина]. — Харків: Право, 2002. — 432 с.

7. *Карась А. Г.* Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура» / А. Г. Карась // *Держава і право*. — 2011. — Вип. 52. — С. 80-86.
8. *Кириченко В. М.* Теорія держави і права: модульний курс: [навч. посіб.] / В. М. Кириченко. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 264 с.
9. *Михайлов С. В.* К вопросу об определении категории «правовая ценность» / С. В. Михайлов // *Вопросы гуманитарных наук*, 2010. — № 3 (47). — С. 161-166.
10. *Онiщенко Н. М.* Аксиосфера сучасної держави та сприйняття права в суспільстві: проблеми теорії / Н. М. Онiщенко // *Проблеми філософії права*. Том VI-VII. — Київ-Чернівці: Рута, 2008-2009. — С. 42-49.
11. *Пономарева В. П.* Правовые ценности как феномен юридической антропологии / В. П. Пономарева // *Право: история, теория, практика*. Сборник статей и материалов. — Брянск: Изд-во БГУ, 2006. — С. 14-38.
12. *Рабинович П. М.* Социалистическое право как ценность / П. М. Рабинович. — Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1985. — 168 с.
13. *Современная западная философия: Словарь* / [ред.-сост. В. П. Филатовым]. — М.: Политиздат 1991. — 414 с.
14. *Туманов В. А.* Буржуазная правовая идеология (к критике учений о праве): автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук / В. А. Туманов. — М., 1969. — 27 с.
15. *Черних Є. М.* Цінність об'єктивного і суб'єктивного права / Є. М. Черних // *Держава і право*. — Випуск 29. — 2005. — С. 89-95.

Тарабукін О. Ю. Соціальна цінність права.

Досліджується категорія соціальної цінності права, її аспекти та детермінуючий вплив на суспільство. Розглядаються види дії права на суспільство, аналізуються наслідки правового впливу та їх результативність.

Ключові слова: соціальна цінність права, суспільство, соціальний регулятор.

Тарабукин А. Ю. Социальная ценность права.

Исследуется категория социальной ценности права, ее аспекты и детерминирующее влияние на общество. Рассматриваются виды действия права на общество, анализируются последствия правового воздействия и их результативность.

Ключевые слова: социальная ценность права, общество, социальный регулятор.

Tarabukin O. The Social Value of Law.

In this article author provides an analysis of the social value of the law. In particular, one of the main subjects of the article is the waylaw performs influence on society that goes beyond the positivist vision and requires a comprehensive study of its social value in within the axiological approach. Aim for detailed study of law as a powerful instrument of social control brought by the need to research ways to improve the efficiency of law.

Author deals with the category of value of law and suggests the following interpretation as the ability to serve the purpose and an instrument to gain certain scientific and social targets, human needs and interests of citizens and their associations, an essential element of social life that allows for citizen to be himself.

Within this research author provides several criterion in order to develop an appropriate inner structure of the value of law. The optimal division can be formed with the following aspects of the right values: a) as a phenomenon, the meaning of which is to realize the vision of law (the value of its own right), b) as a special social control of public relations (instrumental value), c) as an achievement of human culture (historical and cultural value).

Social value of law is the main category in the axiological jurisdiction. It can be understood in two ways — as an instrument of social control and as a phenomenon, which exists in the specific historical and cultural environment in close connection with anthropological characteristics of man (mind, will, psychology) and different aspects of his practice (economy, politics, religion, morals, customs).

Law in this sense acts as a secondary factor that indirectly affects all processes in society, without regulator impact, but to ensure real and effective level of interaction between elements of the social system and also set social goals, formation of value priorities of all society. So, it becomes apparent that this structure requires strong and effective linking element that establishes balance and equilibrium in that system. An important aspect of social value of law is that it is a mediating link in the implementation of commodity-market institutions, governance, democracy, morality, culture, means of implementation.

Key words: social value of law, society, social regulator.